

ÜZEYİR HACİBEYOV YARATICILIĞININ ESTETİK ÖZELLİKLERİ

Dr. Babek KURBANOV*

Halkımızın Dünya kültürüne verdiği dehalar az olmuştur. Behmenyar'ın, Nizâmi'nin, Tüsi'nin, Ecemi'nin, Nesimi'nin, Fuzûli'nin, Sadık Bey Afşar'ın, Akhundov'un ve diğerlerinin isimleri dünya kamuoyunca tanınmıştır. Hem batı hem de doğu ilmi kuramsal ve kültüroloji literatürde onların şöhreti, orjinal yaratıcılık faaliyeti, üslup tarzı dünya kültürüne getirdiği yenilikler vs. üzerine geniş bilgiler bulmak mümkündür. Yukarıda ismi geçen bu ünlü aydınlar, kendi seleflerinden sıyrılmışlar ki, kendi kaynağının yaratıcılık faaliyetlerinde geçmiş medeni mirasla çağdaşlığı gelenek ile yeniciliği millilikle beşerciliği diyalektik şekilde alakalandırabilmişlerdi. Toplumun kültürel ve manevi gelişimini bu önemli cihetler olmadan tasavvur etmek imkansızdır. Kaydettiğimiz bu önemli sosyal estetik kriterler büyük şahsiyetleri, aydınları, alimleri, sanat adamlarını daima düşündüren, rahatsız eden problemlerden olup, aslında onların merak ve yeteneklerini halkın maddi ve manevi isteklerinin giderilmesi yolunda istikametlendirilmesinde önemli amiller gibi değerlendirilmiştir.

XX. asrın tanınmış sanatkarları, aydınları içerisinde medeniyet temsilcimiz Hüseyin Hacibeyov'un özel bir yeri vardır. Bu büyük şahsiyetin dünyaya gelişinin 100. yılı ile ilgili Bakü'de gerçekleştirilmiş Yubiley töreninde (1985) dünyanın en tanınmış sanat adamları, müzisyenler ve musikîşinaslar bu fikri açık bir şekilde itiraf etmiş, dâhi bestekârımızın dünya musiki kültürüne getirdiği yenilikleri aynı zamanda, orjinal içerik, forma-kompozisyon prensiplerini, birçok yönden onun yaratıcılık mirasının örnek mektebi olabileceği fikrini özel olarak kaydetmişlerdir.

Bestekârın zengin ve çok yönlü yaratıcılık mirasına göz gezdirildiğinde bu kabilden olan fikirlerin hakikiliğine bir daha inanırız. Üzeyir Bey'in yaratıcılık mirasına has realizm, halkçılık, hayatilik, iyimser ruh, yüksek idea-içerik, forma mükemmelliği ve nihayet yüksek bediilik (sanatsallık), gelenek ve yenicilik gibi özellikler örnek halkın geçmişi ve bu güne, istek ve arzuların, sosyal-estetik ideallerine olan hakiki ve sönmez ilgisinden ileri geliyordu. Tesadüfi değil ki,

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Felsefe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

Üzeyir Bey, Azerbaycan medeniyetine yalnız bir ünlü bestekâr gibi dahil olmamış, o aynı zamanda görkemli medeniyet temsilcisi, yazar gazeteci, tercüman, öğretmen ve nihayet bir müzisyen-estetikçi gibi de büyük ün bulmuştur. Bestekârın genç yaşlardan başlayarak emek ve faaliyetlerinin kaydettiğimiz bu çeşitli alanlarında başarıları üzerine haklı olarak sayısız yazılar, bilimsel makale ve monografiler meydana getirilmiştir. Hiç kuşkusuz, bütün bunlar bestekârın sınırsız ilgi dairesini, daima ansiklopedik bilgilere sahip olmak isteğini göstermekle birlikte, topladığı zengin ideoloji-siyasi, sosyal estetik, tarihi-etnografik bilgilerin yaratıcılık projesinde onun sonsuz derecede zenginleştirdiğini canlı, emosyonel (duygusal), yüksek idea içeriğe sahip olmasını da ispatlayabilir. Aynı zamanda bestekârın yaratıcılığına has yenicilik ve ilericiliğe olan eğilimleri de bu nedenler olmadan idrak etmek olanaksızdır. Bestekâr profesyonel (çok sesli) musiki medeniyetinin hangi alanına müracaat ederse etsin kendisini yenilikçi, ilerici gibi gösterebilmiştir. O ilk kez Azerbaycan'da, aynı zamanda bütün doğu ülkelerinde bile opera sanatının yaratıcısı gibi tanınmıştır. Lakin onun 1908 yılında "Leyla ile Mecnun" operası, kendi kompozisyon ve forma özelliklerine göre hiç de Avrupa Opera estetiğinin ilkelerini olduğu gibi tekrar etmemiş, halkımızın milli musiki şuuruna, estetik ideale uygun ve aynı zamanda Yakın ve Ortadoğu halklarının manevi estetik isteğine yanıt verebilecek bir sahne eseri meydana getirebilmiştir. Eserin içeriğinin tüm doğu ülkelerinde yayılmış "Leyla ile Mecnun" efsanesinden alınması, aynı zamanda bu bölgelerde sonsuz derece sevilen, icra olunan klasik makam sanatına geniş yer verilmesi, operanın doğu özelliğini ve orijinalliğini belli etmiş oldu. Bestekâr ilk operasından başlayarak kendisinin müstakil yaratıcılık yeteneği ve üslup tarzına sahip olmasını gösterdi. Onun meydana getirdiği ilk makam operası olan "Leyla İle Mecnun" gibi bir sanat eserinin meydana gelmesini göstermekle birlikte, günümüzde onun estetik ilkelerinin hayatiliğini, yaratıcılık prosesindeki ilerici yönlerinin faydalı olduğunu da ispatlamıştır. Azerbaycan bestekârlarının opera eserlerinin bir çoğunda bu etkilerin olumlu sonucunu görmek mümkündür.

Bestekârın kendi ilk operalarında makamlarımıza geniş yer vermesi, aynı zamanda tüm doğuda meşhur olan bir efsaneye müracaatını da burada tesadüfi saymak olmaz. Nitekim müellif burada bir taraftan asırlarca doğu melodiyâ özelliklerinin etkisi altında oluşmuş musiki şuurumuzun kanuna uygunluklarını, daha doğrusu ona temellenen dinleyicilerin bedii, estetik ilgisini dikkate almış, diğer taraftan doğu halkları için doğma olan bir konuya müracaat etmiştir ki, opera gibi karmaşık ve spesifik bir dile sahip bu sentetik sanatı kendi dinleyicileri için anlaşılmasını sağlayabilsin. Üzeyir Bey iyi anlıyordu ki, doğuda opera sanatının meydana gelmesi bedii, estetik ve yaratıcılık sorunları ile birlikte aynı zamanda geniş kitlelerin musiki, estetik eğitimi ile de araçsız olarak ilgili idi. Onun tiyatro ve opera tiyatrosu ile ilgili bilimsel makaleleri; tiyatronun halkın manevi, estetik kültürünün, milli şuurunun oluşmasında oynayabileceği rolüne hasır ettiği derin anlamlı yazıları fikrimizi bir kez daha kanıtıyor. Tesadüfi değil ki, bestekâr aralıksız olarak opera sanatı alanındaki faaliyetini durmadan mükemmelleştirmeye,

halk musikimizden, klasik makamlarımızdan iktibas gibi istifade etmek eğilimlerinden el çekmeye estetik tabiatına uygun olarak senfonik parçalara, ariya, duet, romans, koro gibi musiki parçalarına daha çok dikkat etmeye başlıyor. Bestekârın ünlü “Köroğlu” operasında, bu özellikleri görmek mümkündür. Bestekârın “Köroğlu” operası dünya şöhreti kazanmış bir eser olup, halkımızın kahramanlık tarihine, yiğitlik ve cesurluk gibi niteliklerinehasrolunmuştur. Lakin operada kahramanı ruhlu musiki parçaları ile birlikte son derece lirik, cazip emosyonel musiki parçaları da az değildir. Bestekâr, “Köroğlu”yu yalnız halkın namus gayretini savunan, onun hürriyeti uğrunda mücadele veren bir kahraman gibi tasvir etmekle yetinmiyor, bu halk kahramanının zengin manevi alemini, hoşgörülüğünü, hassas aşık (ozan) kalbini, sevgi ve muhabbete sadıqlığını da ifade ediyor. Eserin musiki dili, asıl halkçılığı ve profesyonelizmi, özellikle dikkat çeker. Bestekâr burada asırlardan gelen milli musiki şuurumuzun kanuna uygunluklarını senfoni orkestra vasıtasıyla güzel ifade edebilmiş, bir daha onun tükenmez imkanlara sahip olmasını ispatlayabilmiştir.

Bestekâr bu konuyla ilgili olarak şöyle diyor: “*Serbest yapılmasına ve musiki fakturasının (dilinin) karmaşık olmasına rağmen ‘Köroğlu’ operası Azerbaycan halk makamı (şarka) ve ezgilerini aynıyle tekrar eden bazı eserlerden daha iyi benimseniliyor, çünkü ‘Köroğlu’ operası halkın doğma musiki dilinde yazılmıştır...Ben halktan hazır nağmeler (şarkalar) almadım. Yalnız halk yaratıcılığının esaslarını öğrendim.*”¹

Bestekâr isbat etmiştir ki, uzun asırlardan beri esasen monolik (tek sesli) tarzda gelişmiş halk musikimizin Lad-makam esasları büyük çaplı senfonik genelleştirmelerle, aynı zamanda sentetik janra ait olan opera sanatının meydana gelmesine esas oluyor. Hatırlatalım ki, Avrupa’ya olan aşırı meyiller uzun bir süre, hatta son zamanlara da kendisini musiki sanatı alanında da gösteriyor. Doğu, bu sırada Azerbaycan musikisinin gelişimini ne pahasına olursa olsun çağdaş profesyonel musikiden tecrid olunmuş şeklinde izah etmeye çalışıyordu.

Bu teorilere göre doğu musikisi, ezgisi güya çok sesli senfonik genelleştirmelere, aynı zamanda bütünlükte senfonik musikinin gelişimine yabancıdır. Üzeyir Hacıbeyov’un “Köroğlu” ve diğer eserleri bu fikrin kökünden yanlış olduğunu ispatlayabildi.

Azerbaycan halk musikisine temellenen milli bestekârlık okulunu meydana getirmekle o, ferdi üslubuna, yazı tekniğine, bedii tefekkür tarzına sahip sanatkarların yaratıcılık faaliyeti için de geniş imkânlar açmış oldu. Bu okulun ünlü temsilcileri Gara Garayev, Fikret Emirov, Niyazi, Cevdet Hacıyev ve diğerleri Üzeyir Bey’in etkisi, yönlendirici gücü hakkında defalarca sohbet etmişlerdi. Ünlü bestekârımız Süleyman Eleskerov (onun ‘*Zengin Babanın Fakir Oğlu*’ müzikal komedisi Ankara Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu’nda oynanmıştır) bu fikri duygusal bir şekilde ifade ederek şöyle söylemiştir: “*Birkaç yıldır ki, bestekârımız*

¹ Üzeyir Hacıbeyov Hakkında Söz (Hazırlayan: E. İsaade), Bakı, 1990, s.19

Üzeyir Hacıbeyov aramızda yoktur. Lakin biz halen de üstadımızı, öğretmenimizi kendimizle konservatuvarda ders verdiği oditoryumda hiss ediyoruz. Öyle biliyoruz ki, o halen de bir baba gibi yaratıcılığımızı izliyor. Dikkatle gözleri yine de üzerimizdedir."²

Üzeyir Bey'in "Azerbaycan Halk Musikisinin Esasları" isimli temel monografisi, Azerbaycan musikisinin zengin, bedii, estetik potansiyele sahip olması ve onun hiç de Avrupa musikisine has temperasiya akordlanmasına (ayarlanmasına) zıt olmaması fikrini bilimsel delillerle ispatlıyor. Aynı zamanda yukarda kaydettiğimiz gerici mahiyetli kuramsal fikirlerin esassız olmasını açıklıyor. Hatırlatalım ki, Üzeyir Bey'in bu eseri haklı olarak Azerbaycan'da çağdaş musikişinaslık ilminin en büyük başarısı gibi değerlendirilir ve Azerbaycan musikisinin kuramsal/estetik problemlerinin araştırılması zamanı onun esas ilkeleri mutlaka uzman alimlerin dikkat merkezinde durur. Tesadüfi değil ki, bu eser bir kaç defa büyük başarıyla tanınmış musikişinaslarımızdan M. S. İsmayilov ve E. Eldarova'nun editörlüğü ile 1985 yılında Azerbaycan, Rus, İngiliz dillerinde yayınlanmıştır.

Üzeyir Hacıbeyov'un profesyonel musikinin karmaşık alanlarına olan ilgisi yaratıcılığının ilk merhalelerinden beri görülmektedir. Bestekârın bu yıllar opera ile birlikte müzikal komedi janrına da özel ilgi göstermiş ve burada da kaydettiğimiz estetik prensipten tiyatronun, sahne eserlerinin halkın eğitilmesi işinde oynayabileceği önemli rolün zaruriliğinden hareket etmiştir. Bestekârın "Arşın Mal Alan" ve "O Olmasın Bu Olsun" müzikal komedileri fazla beğeni toplamıştır. "Arşın Mal Alan" eseri filme çekildikten sonra dünyanın bütün ülkelerinde eserin musikisi geniş bir şekilde yayılmış oldu. Bu eser; Bulgar, Türk, Polonya, Fars, İngiliz, Fransız dillerinde sahneye konuldu. Üzeyir Bey musikinin gelişmesinde oynadığı büyük rolü kaydeden uzmanlar örnek olarak sık sık bu eserin idca konusuna ve musiki diline müracaat ediyorlardı. Mesela, vaktiyle bu etkinin nedenlerini araştıran İran'ın tanınmış tiyatro yönetmeni, Ehməd Hümeyuni şöyle diyor: "Biz Üzeyir Hacıbeyov'un ünlü komedisini hiç de tesadüfen seçmemişiz. Bu eserin televizyon vasıtasıyla gösterilmesi ile biz tiyatroyu seyirci ile yakınlaştırmak istiyorduk. Bundan ötürü ise tiyatro seyirciden ileride gımmelidir. Bu bakımdan 'Arşın Mal Alan' dan daha hayati komedi bulmak olanaksız idi."³

Genellikle Azerbaycan'da müzikal komedi janrı'nın gelişmesini de Üzeyir Bey'in komedileri olmadan tasavvur etmek imkânsızdır. Bestekârın bu eserlerindeki ince yumor, halk milli melodisine özgü zengin çalgılar, metroritmik ve itouasyon öğeleri, zengin imgeler alemi onların bütün dünyada şöhret bulmasına sebep olmuştur. Bu eserlerin derin içerikli librettosunu (senaryosunu) bestekâr kendisi meydana getirmiştir ve musiki pratiğinde biz buna nadir hallerde rastlayabiliyoruz.

² a.g.e. s.25

³ Babek KURBANOV, İskusstvo Azerbaydjana za Rubejom, Baku, 1984, s.110-111

Üzeyir Bey'in yeniciliğini, özellikle yeni janruların meydana gelmesinde de izliyebiliriz. Onun dahi Nizami'nin sözlerine yazdığı "Sensiz" ve "Sevgili Canan" romans gazelleri vokal lirikasının nadir incilerinden sayılır. Bestekâr şu vokal örnekleriyle doğuda yeni musiki janrının temelini koymuştur. Azerbaycan bestekârlarından C. Cahangirov, E. Abbasov, S. Elesgerov ve diğerlerinin vokal yaratıcılığında bu janrının etkisini ve güzel örneklerini görmek mümkündür.

Bestekârın vatanseverlik ruhunda yazdığı "Çengi" ve "Kahramanı" eserleri de yeni orjinal janrı meydana gelmesini ispatlıyor ve tabiidir ki bu janruların Azerbaycan profesyonel musikisinde geniş istifadesinden, bazen büyük kapsamlı senetetik eserlerde seslenmesinden sohbet etmek mümkündür. Genellikle vatanseverlik, kahramanlık hislerinin yüksek bedii ifadesi Üzeyir Bey'in bedii yaratıcılığı için seciyevi olup, II. Dünya Savaşı yıllarında bestelediği bir dizi ün kazanmış şarkılarında, kantata ve enstrumental eserlerinde kendisini özellikle parlak bir şekilde gösterir. "Ananın Öğüdü", "Şefkat Bacısı", "Çağırış", "Cengi", "Marş", "Vatan ve Cephe" bu kabilden olup, çağdaş koşullarda da kendi aktüelliğini saklıyor ve hiç kuşkusuz onların yeniden canlandırılması halkımızın iyimser ruhunun, cesurluk ve kahramanlık hislerinin daha da canlanmasına hizmet gösterebilmektedir.

Bestekârın ilk notalı halk çalgı aletleri orkestrası meydana getirmesi, yüksek tahsil profesyonel musiki kadroları eğitmesi, aynı zamanda sayısız hesapsız halk musikisi örneklerinin toplamı notaya alınmasında aralıksız sürdürdüğü faaliyeti, bir çok ünlü icracı, aktör ve şarkıcı ekibinin oluşturulmasında oynadığı müstesna rolü kaydetmemek olmaz.

Üzeyir Hacıbeyov yaratıcılığı kendi hayatılığı, realizmi, halkçılığı, beynelmilelci ruhuna göre gerçekten umum halk ve beşeri mana kesbedip bütün dünya halklarının manevi kültürüne dahil olabilmıştır.

Çağımızın ünlü sanat adamları Dm. Şostakoviç, T. Khrennikov, Y. Şaporin, A. Haçaturyan, O. Taktakişvili, S. Samosud, S. Sinsadze, V. Solovyov-Sedoy, Y. Doga ve Bülbül, S. Vurgun G. Garayev, E. Emirov, Niyazi ve onlarca bestekârların Üzeyir Hacıbeyov hakkında söyledikleri güzel sözler fikrimizi bir daha kanıtlamaktadır.

